

Archivariorum historicorumque magistra

Dr. Rani Boobally

Archivarium historicorumque magistra

Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő
70. születésnapjára

SZERKESZTETTE

Kádár Zsófia
Lakatos Bálint
Zarnóczy Áron

Magyar Levéltárosok Egyesülete
Budapest, 2013

A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13.

A kötet az NKA támogatásával jelent meg.

A kötet kereskedelmi forgalomban nem kapható.

Az ünnepelt fényképét Várhelyi Klára (Róma) készítette.
A kötetben szereplő térképeket Nagy Béla (MTA BTK TTI) rajzolta.
A borító és a tördelés Abinéri Gábor munkája.

A borítón a közölt tanulmányokhoz tartozó képek részletei láthatók.

ISBN 978-963-87475-3-2

© A tanulmányok szerzői, 2013

Fotó © Várhelyi Klára, 2013

Szerkesztés © Kádár Zsófia, Lakatos Bálint, Zarnóczki Áron, 2013

Képmelléklet © a tanulmányok szerzői, 2013

Kiadja a Magyar Levéltárosok Egyesülete

www.leveltaros.hu

Felelős kiadó: Tyekvicska Árpád, elnök és Décsey Sándor, titkár

A nyomdai munkálatokat a Kódex Könyvgyártó Kft. végezte.

Felelős vezető: Marosi Attila

Minden jog fenntartva.

Printed in Hungary

Tartalom

Köszöntő (KENYERES ISTVÁN)	11
Tabula gratulatoria	15
Előszó (KÁDÁR ZSÓFIA, LAKATOS BÁLINT, ZARNÓCZKI ÁRON)	19
Rövidítésjegyzék	21
I. TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ, TÖRTÉNETI TOPOGRÁFIA, TÉRKÉPHASZNÁLAT	
BOLLÓK ÁDÁM: Magángondolatok temető, település és településtörté- net viszonyáról a 10–11. századi Kárpát-medencében	25
<i>Private Thoughts on the Relation between Cemetery, Settlement and Settlement History of Carpathian Basin in 10–11th centuries</i>	69
CSUKOVITS ENIKŐ: Magyarország helye Kelet-Európában. A <i>Descriptio Europae Orientalis</i> országleírásai	71
<i>The Place of Hungary in Eastern Europe. The Country Descriptions of the Descriptio Europae Orientalis</i>	82
TÓTH KRISZTINA: Tata és környéke településeinek történeti földrajza a 14. században	83
<i>Historical Topography of Tata and Its Region in the 14th Century</i>	101
LAKATOS BÁLINT: Lázár deák <i>Tabula Hungariae</i> -jának (1528) helyrajza és a késő középkori úthálózat	103
<i>Settlements on Lazarus' Tabula Hungariae (1528) and Late Medieval Road Network</i>	128

TRINGLI ISTVÁN: Oremus. Egy hegyaljai dűlőnév jelentése	129
<i>Oremus. Bezeichnung eines Flurnamens aus der Hegyalja Region</i>	142
TÓTH GERGELY: Meddig terjed Magyarország? Történelmi jogok és politikai realitások küzdelme Bél Mátyás <i>Notitiájában</i>	143
<i>What's the Extent of Hungary? Conflict of Historical Rights and Political Realities in Mátyás Bél's Notitia</i>	163
KULCSÁR KRISZTINA: Landgraf Ádám gondolatai a magyarországi utak javításáról	165
<i>Adam Landgrafs Gedanken über die Verbesserung der Post-Straßen und anderer Hauptweege im Königreich Ungarn</i>	188
REISZ T. CSABA: Külföldi mérnökök a magyarországi kataszteri felméréseknél	189
<i>Foreign Surveyors at the Cadastral Surveys in Hungary</i>	215
TÖRÖK ENIKŐ: Néhány kataszteri irattípus	217
<i>Einige Katastralunterlagen</i>	235
BERTÉNYI IVÁN: A Badacsony-hegy fontosabb helynevei a 20. században	237
<i>Wichtigere Ortsnamen des Berges Badacsony im 20. Jahrhundert</i>	242
 II. FORRÁSKIADÁS ÉS TÖRTÉNELEM	
BESSENYEI JÓZSEF: <i>Litterae ad Cameram exaratae</i> . A Magyar Kamarához intézett levelek, különös tekintettel a magyar nyelvűekre	245
<i>Litterae ad Cameram exaratae. An die Ungarische Kammer geschriebene Briefe mit besonderer Rücksicht auf Briefe in ungarischer Sprache</i>	255
TUSOR PÉTER: Pázmány pápai bullái és palliuma. (Adatok az esztergomi érseki szék 1616. évi római konzisztoriális betöltéséhez)	257
<i>Die päpstlichen Bullen und das Pallium von Péter Pázmány, Erzbischof zu Gran (1616)</i>	275

FAZEKAS ISTVÁN: Homonnai Drugeth III. György (1583–1620) familiárisainak jegyzéke 1622-ből. Adalék Tállyai Pál pályájához	277
<i>Die Liste der Familiaren von György III. Drugeth von Homonna (1583–1620) aus dem Jahre 1622. Ein Beitrag zur Laufbahn von Pál Tállyai, Übersetzer der Historiarum de rebus Ungaricis libri</i>	292
KÁDÁR ZSÓFIA: Dallos Miklós győri püspök életútja és végrendelete (1630)	293
<i>Life Career and Testament (1630) of Miklós Dallos Bishop of Győr</i>	327
KALMÁR JÁNOS: A horvát végvidékre vonatkozó tervezet az 1670-es évekből	329
<i>Ein das kroatische Grenzgebiet betreffender Vorschlag aus den 1670-er Jahren</i>	343
 III. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETI SEGÉDTUDOMÁNYOK	
NAGY BALÁZS: Luxemburgi IV. Károly önéletrajza: szövegtani és forráskritikai megközelítések	347
<i>Autobiography of Charles IV of Luxemburg: Textual and Source Critical Approaches</i>	357
E. KOVÁCS PÉTER: Zsigmond király itáliai itineráriuma (1412–1414 és 1431–1433)	359
<i>Itinerary of King Sigismund of Luxembourg in Italy (1412–1414 and 1431–1433)</i>	389
KÖRMENDI TAMÁS: Dalmácia címere a középkori magyar királyok heraldikai reprezentációjában	391
<i>The Coats of Arms of Dalmatia as a Part of the Heraldic Representation of the Hungarian Kings in the Middle Ages</i>	408
PÁLFFY GÉZA: Rendkívüli források a horvát nemzeti szimbólumok történetéhez. Horvátország zászlajának legkorábbi ábrázolásai a 16–17. századból	409
<i>Extraordinary Sources for the History of Croatian National Symbols. The Earliest Portrayals of the Flags of Croatia from the 16th and 17th Centuries</i>	432

DRASKÓCZY ISTVÁN: Henri Pirenne (1862–1935) magyarországi recepciója az 1894 és 1945 közötti időszakban	433
<i>Die Rezeption von Henri Pirenne in Ungarn zwischen 1894–1945</i>	451

IV. INTÉZMÉNY- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET

ZSOLDOS ATTILA: Üres honor	455
<i>Empty honor</i>	476

LACZLAVIK GYÖRGY: Várday Pál esztergomi érsek egyházfői tevékenységének vázlatja	479
<i>An Outline of the Activity of Pál Várday, Archbishop of Esztergom</i>	500

SZÖGI LÁSZLÓ: Hanyatlás és átalakulás. A magyarországi peregrináció Mohácstól a 16. század végéig	501
<i>Decline and Change. Hungarian Peregrination from the Battle of Mohács to the End of the 16th Century</i>	520

MOLNÁR ANTAL: A horvát–szlavón rendiség és az oszmán Szlavónia	521
<i>The Croatian–Slavonian Estate System and Ottoman Slavonia</i>	538

DOMINKOVITS PÉTER: Szolgabírák és járásaik Sopron vármegyében, a 16/17. század fordulóján	541
<i>Stuhlrichter und ihre Bezirke im Komitat Sopron/Ödenburg zur Wende des 16./17. Jahrhundert</i>	564

KENYERES ISTVÁN: A félharmincad 1635–1638-ban	567
<i>Der Halbdreißigstzoll, 1635–1638</i>	591

OBORNI TERÉZ – NAGY BÉLA: A hadviselés alól felmentett székely települések a 17. században	593
<i>Szekler Settlements Released from the Military Services in the 17th Century</i>	610

OROSS ANDRÁS: A magyarországi kamarák területi illetékessége a 17–18. század fordulóján	611
<i>Die für Ungarn zuständigen Kammern an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert</i>	628
MIHALIK BÉLA VILMOS: Egyházi adatok a Jászságról Heinrich von Kageneck német lovagrendi komtur 1703. évi vizitációs jelentésében	629
<i>Ecclesiastical Data about Jazygia in the Visitation Report of Heinrich von Kageneck, Landkomtur of the Teutonic Order in 1703</i>	644
GÉRA ELEONÓRA: Don Thomaso Raspassani, a vízivárosi „magyar” vikárius leleplezése	645
<i>Die Enthüllung von Don Thomaso Raspassani, dem „ungarischen” Vikar von Wasserstadt Ofen (Buda)</i>	671
TUZA CSILLA: A céhes intézmény kereteinek bomlása: az 1761-es cégrendelet előzményei	673
<i>Die Auflösung der Rahmen der Zunftinstitution: die Prämissen der Zunftregelung 1761</i>	688
BORSODI CSABA: A herceg Esterházy-hitbizomány kismartoni uradalmának tisztviselői, alkalmazottai, szolgái 1770–1780 között	689
<i>The Officials, Personnel and Servants of the Eistenstadt/Kismarton Estate of the Prince Esterházy Entail (1770–1780)</i>	704
Bak Borbála munkásságának bibliográfiája (1961–2013) (összeállította: LAKATOS BÁLINT).....	707
MELLÉKLET (képmelléklet Dominkovits Péter, Körmendi Tamás, Pálffy Géza és Török Enikő tanulmányaihoz).....	I–XVI

Rövidítésjegyzék*

Levéltári és kéziratári források

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
DL	Q szekció: Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár. – <i>Diplomatikai Levéltár. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.</i> Szerk. Rácz György. Internetes kiadás (DL–DF 5.1), 2010.
DF	Q szekció: Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fénygyűjtemény. – <i>Diplomatikai Fényképtár. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.</i> Szerk. Rácz György. Internetes kiadás (DL–DF 5.1), 2010.
MTAKK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (Budapest), Kézirattár
OSZKK	Országos Széchényi Könyvtár (Budapest), Kézirattár
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek (Wien), Handschriftensammlung
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv (Wien)
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
HKA	Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv
HFU	Hoffinanz Ungarn

* A rövidítésjegyzékben azokat a levéltári és kéziratári forrásokat, szakirodalmi tételeket és intézményneveket tüntettük fel, amelyeket több szerző is használt. Ezért a lábjegyzetekben és a tanulmányok végi bibliográfiákban csak a rövidítésüket tüntetjük fel, feloldásuk itt található.

Szakirodalom

- BAK 1997a BAK Borbála: *Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig*. Budapest, 1997 (História könyvtár. Monográfiák 9/1.).
- BAK 1997b BAK Borbála: A koronaórség fizetlensége. Thurzó Szaniszló nádor 1624. évi Zágráb szabad királyi városhoz küldött levele. In: *Miscellanea fontium historiae Europiae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*. Szerk. KALMÁR János. Budapest, 1997, 89–106.
- CIH I–IV *Corpus juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás. [I.] 1000–1526. évi törvényczikkek. [II.] 1526–1608. évi törvényczikkek. [III.] 1608–1657. évi törvényczikkek. [IV.] 1657–1740. évi törvényczikkek*. Szerk. KOLOSVÁRI Sándor, ÓVÁRI Kelemen. Jegyz. NAGY Gyula, MÁRKUS Dezső. Budapest, 1899–1900.
- ENGEL 2002 ENGEL PÁL: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. CD-ROM. Térinformatika: KOLLÁNYI László, SALLAY Ágnes. Budapest, 2002.
- ÚMÉL I–VI *Új Magyar Életrajzi Lexikon*. I–VI. köt. Főszerk. MARKÓ László. Budapest, 2001–2007.

Intézmények

- ELTE BTK Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (Budapest)
- MTA BTK TTI Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete (Budapest)
- OSZK Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)

KALMÁR JÁNOS

A horvát végvidékre vonatkozó tervezet az 1670-es évekből

A horvátországi határvidék az ún. „osztrák” védelmi határvidék részét képezte, amely a 18. században – immár Határőrvidékké szervezeten – az Adriától a horvát, a szlavón, a bánvári és az erdélyi határ mentén a Marosig terjedt. Létrejött Magyarországnak az oszmánok által a 16. században történő hódoltatása utáni időszakban a Magyar Királyság déli határterületeire való, különböző népcsoportok odatelepülésének köszönhető, akiket határvédelem céljából katonai szolgálatra köteleztek. A katonai határvidék erődrendszere kezdettől fogva megakadályozta a békeidőben is gyakran előforduló ellenséges behatolásokat és rablóportyákat az osztrák örökös tartományok területére.¹

Nándorfehérvár ostroma idején (1521) Habsburg Ferdinánd osztrák főherceg – számolva a Belső-Ausztriát (Krajnát, Karintiát és Stájerországot) fenyegető veszéllyel – sógora, II. (Jagelló) Lajos magyar és cseh király kérésére katonai segítséget küldött Magyarországra. Ezt követően 1526-ig, a Habsburg főhercegnek magyar királlyá választásáig többször is érkezett hasonló jellegű támogatás a szomszédos osztrák tartományoktól a horvát bán irányítása alatt álló területre,² amelyek a saját nyugalmuk érdekében mindenekelőtt Lika és Korbava (Krbava) grófságait (zsupáit vagy megyéit) kívánták biztonságban tudni. Ferdinánd már csak azért is szívesen nyújtott segítséget, mert Horvátország védhetőségének erősítése a belső-ausztriai tartományokon kívül a Tengermelléknek is védelmet jelentett. Ezen kívül pedig a főherceg számára esetleges magyarországi trónöröklési jogának érvényesíthetősége szempontjából nem lehetett mellékes az sem, amit erre az esetre az az előny jelenthetett, ha a Magyar Királyság e koronaterületén sikerül megvetnie a lábát.³

¹ KRAJASICH 1974, 1.

² PÁLFFY 1996, 172–173.

³ BAYER 1935, 18.

Boszniának az oszmán hatalom által végrehajtott bekebelezése megnyitotta a törökök útját Horvátország irányába, egészen az osztrák tartományokig. Bár Ferdinánd az 1527. évi cetini horvát királyválasztó gyűlésen a horvátországi várak védelmét és az ottani katonaság ellátását ígerte,⁴ kiállításba helyezett segítségnyújtása végül elmaradt. Az ellenség tehát zavartalanul nyomulhatott előre délnyugat felé és 1527-ben elfoglalhatta Likát és Korbavát, hiszen a Habsburg uralkodó a teljes haderejét Szapolyai Jánossal szemben mozgósította akkoriban. A sikeres oszmán előrenyomulás a fenyegetett horvátokkal felismertette, hogy védelmi létesítményeik összehangolása nem halasztható tovább. Az 1538. évi körösi (Križevci) rendi gyűlésükön el is határozták, hogy gondoskodnak saját határvédelmükről. Ennek nyomán Köröst, Kaproncát (Koprivnica) és Ivanicsot (Ivanic) stratégiai fontosságú pontokhoz méltóan megerősítették. A birtokos nemességet fegyveres csapatok kiállítására és ellátására kötelezték, továbbá arra, hogy váraikban állandó őrséget tartsanak. A tartományi hadak mellett a telekkatonaság számított a legfontosabb fegyveres erőnek. Kialakult az ún. „készenléti lovak” rendszere is, ami azt jelentette, hogy a nemesek ún. készenléti pénz fizetése fejében béke idejére vállalták a nehézpáncélosok lovainak ellátását, lovanként havi 2-3 tallérért. Ezt az összeget azért rótták le, hogy veszély esetén álljon rendelkezésre felszerelt ló.

Az a körülmény, hogy időközben olyan megerősített városok is a török hódítás áldozatául estek, amelyekben Ferdinánd zsoldosai állomásoztak, arra vezette az uralkodót, hogy utólag mégiscsak eleget tegyen a cetini rendi gyűlésen tett ígéretének. Ezért zsoldosokat toborzott Belső-Ausztriában és Hans/Johann Katzianert nevezte ki ottani főkapitánnyá, Laibachot (Ljubljana) jelölve ki székhelyéül, egyúttal parancsnoksága alá rendelve a nagyrészt német zsoldosokból álló határőr csapatokat is. Így Katzianer nevéhez kapcsolódik az első 'Belső-ausztriai főkapitányság' létrehozása.⁵ Ferdinánd e lépése pedig a későbbi katonai határvidék megalapozásának tekinthető.

1538-ban Jurisics (Jurišić) Miklós lett Katzianer hivatali utóda.⁶ Ekkor kezdődött meg a horvát és szerb menekültek szervezett telepítése vezetőik és előjáróik közreműködésével, akik külön-külön csoportokban irányították őket erre a területre. Ehhez kapcsolódik az osztrák határvidék kialakítása. 1522-től kezdődően az Oszmán Birodalom területéről számos,

⁴ WESSELY 1954, 10.

⁵ WREDE 1903, 198.

⁶ BUCHMANN 1999, 97.

*uszkok*nak nevezett menekült települt erre a vidékre, oltalmat remélve a német határvédő katonaságtól. Cserébe önként ajánlották fel szolgálataikat a török ellen. Az államhatalom hovatovább rájuk ruházta az aktív határvédelmet, ezért elvárta tőlük az állandó fegyveres készenlétet. 1533-ban a krajnai rendek 600 bosnyák családot telepítettek le a sichelburgi körzetbe, akik a krajnai rendek alá rendelten, maguk választotta kenézek (*knezek*) parancsnoksága alatt látták el a határvédelmet. 1538. szeptember 5-én Linzben adta ki Ferdinánd az első nagy kiváltságlevelet azon telepések számára, akik a török betörések nyomán elpusztult vidékekre költöztek. Eszerint az adott területen lévő telek használata és az ottani állattenyésztés után húsz évre szóló adómentességben részesültek; kapitányaik és vajdáik 200-200 embert parancsnokolhattak önállóan, amiért évi 50 forint összegű fizetést kaptak; a megszerzett zsákmány egy részét is biztosították számukra; amennyiben pedig az uralkodó hívta hadba őket, zsold járt nekik.⁷

Néhány hónappal korábban Rácországból szerb telepések érkeztek Felső-Szlavóniába, akik szintén felajánlották szolgálataikat Ferdinándnak. Ő Kaproncát, Köröst és Ivanicsot jelölte ki számukra. Ebből alakult ki a Vend határvidék, amelynek nevét később Varasdira változtatták. Itt szervezték meg az első három határkapitányságot is – ti. a kaproncait, a körösit és az ivanicsit –, amely összesen 600 főnyi fegyveres erővel rendelkezett. A Krajnához tartozó sichelburgi körzet telepítettjeinek köszönhetően létesült a második határkörzet és létrejött a 'határvidék' (németesített latin szóhasználattal *Confin*, a délszlávok *vojna krajina*-ja). 1556-tól a századokba szervezett és nemzeti milíciának nevezett, betelepültekből álló határőrség élére kinevezték első saját határőrezredesüket Ivan Lenković személyében, aki immár a belső-ausztriai parancsnokságtól függetlenül működött.⁸ Az egymástól továbbra is megkülönböztetett, a tenger, a Száva és Una folyó által határolt Horvát (vagy Károlyvárosi) és a Szávától a Drávaig, illetve a Muráig terjedő Vend (másképpen Varasdi) főkapitányság utóbb éppen az ő személyében kapott közös előljárót.⁹

A tizenöt éves (másképpen: hosszú) háború (1591/93–1606) idején ismét több ezer család menekült a török uralom alatt álló horvát megyékből, továbbá Szlavóniának szintén megszállt részéről a Kulpa és az Una folyók

⁷ KRAJASICH 1974, 13.

⁸ Uo., 14.

⁹ PÁLFFY 1996, 190.

közötti területre. Ők III. Ferdinánd belső-ausztriai herceg¹⁰ (1578/96–1618), a későbbi II. Ferdinánd császár és király közbenjárására kaptak kiváltságlevelet Rudolf királytól, aki telkük térítésmentes használatát biztosította számukra katonai szolgálatuk fejében. Az általuk birtokba vett terület vált a Kulpai és Petrinaji határvidék megszervezésének kiindulópontjává, amelyből jóval később, 1696-ban alakították ki a Báni határőrvidéket, amelyet azután a főkapitányi rangot viselő mindenkori bán parancsnoksága alá rendeltek.

Hamarosan feltűntek az Oszmán Birodalom területéről érkezett *oláh* menekültek is, akik először Gomirje és Moravice területére települtek, idővel azonban másutt is felbukkantak. Kenézeik és vajdáik kérésére Rudolf király adott ki számukra kiváltságlevelet 1605. szeptember 4-én, amelynek értelmében a laibachi székeskáptalan évi 200 forintot tartozott folyósítani számukra.¹¹

A Határvidéknek eleinte nem volt katonai-politikai alkotmánya, mert a parancsnokoknak csak a katonai adminisztrációra terjedt ki a hatáskörük, más tekintetben azonban külön utasítások alapján jártak el. A civil lakosság közvetlenül a kenézeknek volt alárendelve, érdekeiket a tartománygyűlésen képviselheték. A szabályozásra 1630-ban került sor. E tekintetben fontos előzménynek számított az I. Ferdinánd legifjabb fia, II. Károly belső-ausztriai herceg (1540/64–1590) által a Kulpába ömlő Korana folyó torkolatánál felépített károlyvárosi (karlovaci) erőd. E vár 1581. szeptember 24-én kapott kiváltságot Rudolf királytól, amely már több, a későbbi határvidéki alkotmányt jellemző elemet tartalmazott. Egy hetivásár és esztendőnként két sokadalom tartására nyílt lehetőség az erődön kívüli városrészben. Az ott lakó katonák építhettek maguknak házat, amely eladható tulajdonuknak minősült. Értékesítés esetén azonban a vár katonaságát elővételi jog illette meg. Ha távolabbi területen élő vagy a határőrvidéken katonai szolgálatot nem teljesítő rokon örökölte volna az ingatlant, akkor azt valamelyik, a házra igényt tartó várkatonának kellett eladnia. Amennyiben nem így történt, akkor a parancsnoknak jogában állt az épületet katonai célra igénybe venni. Ilyen módon kívánták megakadályozni a határvidéken kívüli idegenek beáramlását és tulajdonszerzési igényük

¹⁰ A Habsburg család tagjaként, mint a császár-király közvetlen rokonát, Ferdinándot is főhercegi cím illette meg, azonban Belső-Ausztria államfőjeként – e terület státusának megfelelően – uralkodó hercegi rangot viselt. Ezért az ő és elődei esetében, hivatali minőségben történő említésükkor ez utóbbi szerint nevezzük meg őket.

¹¹ KRAJASICH 1974, 15.

érvényesítését.¹² Károlyváros a határvidék egyik központjává vált és székhelye lett a róla elnevezett határszakasznak. Megalapítása következtében osztották ketté a horvát határőrvidéket a Kapela-hegységen inneni, illetve az azon túli részre. Az előzőt Károlyvárosi határvidéknek, az utóbbit – amelynek főkapitányi székhelye Zengben volt – Tengeri határvidéknek nevezték, bár ez utóbbi is a károlyvárosi főparancsnok alá tartozott.

Adót már I. Ferdinánd idején kivetettek a török elleni védekezés céljára. Az uralkodónak és a belső-ausztriai rendeknek kellett viselniük a határerődök építési, fenntartási és ellátási költségeit. Ők tartották fenn a varasdi, a kaproncai, a körösi, az ivanicsi és a zágrábi fegyvertárat, amelyekből a Határvidék várait szerelték fel. A II. Károly herceg által 1570. március 1-jére összehívott belső-ausztriai tartománygyűlés állást foglalt a rendek határfenntartási kötelezettségeiről. Az ezeket megőrző, a Mura melletti (a stájerországi) Bruckról elnevezett dokumentum, az ún. *Brucker Libell* – amely egyszersmind a határvidék szervezésének legrégebbi írott forrása is – szerint a belső-ausztriai rendek 523.205 forintot tartoztak fizetni a horvát és a vend határvidék fenntartása céljából. A Belső-ausztriai Haditanács feladata volt viszont a határvidékek közigazgatási teendőinek ellátása, amelynek súlypontja ennek folytán Grácba került. A terület fenntartási költségei céljára folyósított pénzzel is a székhelyét ott tartó Belső-ausztriai Haditanácsnál kellett elszámolni. Sőt, a Habsburgok főágának kihalásával és ennek nyomán az akkori belső-ausztriai hercegnek II. Ferdinánd néven történő császárrá választásával Alsó- és Felső-Ausztriának Belső-Ausztriával 1619-ban kezdődött együttes közös kormányzása dacára is változatlanul tovább működött az ottani Haditanács.

Az ismétlődő bevándorlással Horvátország védelmi képessége megnőtt. Az ottani nemesség ennek érdekében áldozta fel a várait. A Határvidék parasztsága szívesebben kereste kenyerét katonai szolgálattal, mint hogy földet műveljen az ellenséges beütéseknek állandóan kitett vidéken. Ezért már a 16. század végén lemondhattak a nemesség katonai szolgálatáról. Amivel egyszersmind megtört annak fegyverhez kötődő előjoga és hatalma is. A határvidék mindinkább militarizált területté vált, ahol általánosnak számított a hadkötelezettség, és ahol a lakosság egy része állandóan fegyverben állt és azzal szolgált. Emiatt – Magyarországtól eltérően – Horvátországban jócskán csökkent a zsoldos katonaság szerepe, hiszen a hazai föld védelme – amelynek sikeressége a betelepültek létér-

¹² Uo., 17–18.

deke volt – a zsoldosokénál nagyobb társadalmi elismerést és öntudatot adott a határőröknek.

Csak hogy a tizenöt éves háború idején jelentkező pénzhiány súlyos nehézségeket okozott ezeken a területeken is. Az idegen határőr csapatok – amelyek fenntartását nem biztosította a nagybirtok – kihágásai tisztet és közlegényt egyaránt demoralizáltak. Az okok a zsold igen bizonytalan és kiszámíthatatlan fizetésében rejlettek. A *Brucker Libell*ben foglaltak ellenére sem sikerült oly mértékben biztosítani a határőr csapatok ellátását, amennyire az a fegyelem megtartásához szükséges lett volna. A Károlyvárosi határvidék szerb telepesei 1604-ben elhatározták, hogy hátralékban lévő zsoldjuk és megélhetési lehetőségeik híján visszaköltöznek az Oszmán Birodalom területére.

Az áldatlan viszonyok javítása céljából a kormányzat alkotmányrendelet kiadását határozta el. 1630. október 5-én hagyta jóvá II. Ferdinánd király a stratégiaileg leginkább veszélyeztetett terület, a Vend határvidék átfogó rendezési tervét. E dokumentum annak köszönhető megszületését, hogy az uralkodó tisztában volt a Habsburg Monarchiát a harmincéves háború (1618–1648) idején fenyegető kétfrontos hadviselés kockázatával, ezért igyekezett mindent megtenni annak érdekében, hogy úrrá legyen a délnyugati peremterület elhanyagoltságából fakadó áldatlan viszonyain. A Vend határvidékre vonatkozó alkotmányrendelet az önkormányzatokra építette a terület politikai igazgatását. Eszerint valamennyi község maga választhatta bíróját (*knez*), aki azután a kapitányság egészének bírójára voksolhatott. Ennek a két előjárónak a gondjaira bízták az igazságszolgáltatást, a rend feletti örökösét és a hadköteles (a 17 év feletti) férfiak összeírását, akiket feleskettek az uralkodóra. A zsoldot kapó vagy telekkel fizetett határőrök éppúgy a hadi törvények hatálya alá kerültek, mint a császári hadseregben szolgálók. Az előbbieket a határövezet városaiban teljesítendő, illetve határőri szolgálat ellátására alkalmazták. A határőrök – hazai körzetükön kívül – a török ellen évente 14, minden egyéb esetben viszont csak 8 napot voltak kötelesek térítésmentesen szolgálni. Ez időn túl nyúló igénybe vételük esetén már zsold járt nekik.¹³

A rendelet – amely egyébként először említi név szerint a Varasdi főparancsnokságot – a határvidék életének valamennyi fontos területére kiterjedő szabályozást tartalmazott: a hadügyek, a polgári igazgatás, az igazságszolgáltatás, valamint a földtulajdonhoz való jogosultság terén egyaránt. Erősítette a katonai hatóságok szerepét a területen, amellyel

¹³ Uo., 23–24.

fontos lépést tett a 18. században végrehajtott militarizálás felé. A knezek megválasztásához a főparancsnok egyetértésére volt szükség, kivételes esetben akár az uralkodóéra is. E tisztségviselők dolga volt a terület védelmét lehetővé tevő gazdasági feltételek biztosítása, ami a gyakorlatban a határőrök gazdálkodásának ellenőrzését jelentette, hiszen az éppen szolgálatot teljesítők ellátásáról családtagjaiknak kellett gondoskodniuk. A röghöz kötöttségtől, az adóktól és vámoktól mentesítő kiváltság megújítására még korábban, 1627. november 15-én sor került.

Az 1630. évi statútum nagy lépést jelentett a Határvidéknek kizárólag határvédelmi feladatot ellátó állami szervezetté alakítása útján. Ezzel zárul megalapításának és kiépítésének időszaka, amelyet a török kiűzése utáni kiterjesztésének és teljes militarizálásának 18. századi története követett.

Csakhowy a 17. század végéig terjedő időszakban sem ment minden rendben. Legalábbis erre utal az 1669 és 1689 között a károlyvárosi főparancsnoki tisztséget betöltő Johann Joseph Herberstein gróf¹⁴ károlyvárosi kapitány egy datálatlan, valószínűleg 1671 körül vagy nem sokkal utóbb papírra vetett,¹⁵ I. Lipót királyhoz címzett előterjesztése.¹⁶ Ebben ugyanis arról panaszkodik, hogy bár a horvát rendek sürgetik a határőrök fizetését, arról viszont hallgatnak, hogy mihelyt az megérkezik, a tisztek egyszerűen magukhoz veszik. Így aztán a közkatonáknak csak a zsold töredéke vagy éppen semmi nem jut. A gróf előterjesztése azt is említi, hogy a Kulpán túli vidék kiváltképp rosszul ellátott, és hogy a szorosokat kevésbé őrzik. Ezért háború esetén a legnagyobb veszélynek lenne kitéve e terület. Megerősítendő tehát a hadi fegyelem, hiszen – mint írja – az ottani lakosság igencsak alkalmas a harcra, jártas is abban, és kevés élelemmel

¹⁴ WINKELBAUER 2003, Teil 1. 160.

¹⁵ Némi bizonytalanságot okoz a datálásban, hogy erre az iratra, vagy egy ehhez tartalmilag kapcsolódó másikra utalt Baranyai Béla jogtörténész, aki a Herberstein ilyen jellegű tevékenységének felfüggesztésére vonatkozó, 1671 áprilisából származó utasítást ezzel hozta összefüggésbe. (BARANYAI 1933, 93.) Viszont a javaslatban olyan elemek is szerepelnek, pl. a Guberniumra (már amennyiben ez alatt az 1673-ban felállított intézmény értendő), vagy a már elkobzott Zrínyi- és Frangepán-birtokokra való utalás (lásd az alábbiakban), amelyek csak később valósultak meg. Igaz ugyanakkor, hogy bán kinevezését is sürgeti, jóllehet Erdődy Miklós gróf – „Zrínyi Péter legnagyobb horvátországi ellenfele” (GULDESCU 1970, 147.) – valójában már 1670/71-től, mások szerint viszont csupán 1673-tól (Uo. 157.) kezdve ideiglenesként vagy megbízottként (*substitutus*) működött, még ha bánná csak 1678-ban léptették is elő. Lásd FALLENBÜCHL 1988, 75.

¹⁶ ÖStA, HKA, VV. Rot, Fasz. 5/1, Nr. 226, fol. 256r–265v.

beéri. Bár kissé barbárok, faragatlanok, viszont gyűlölik a magyarokat az utóbbiak könnyelműsége és rossz szokásai miatt. Hangsúlyozza, hogy a horvát nép a közelmúltig hűséges volt az uralkodóházhoz. És bár újabban megjelent körökben a „lázadás sárkánya”, mégis csupán fő tisztségviselők fordultak szembe a királlyal, azaz csak elenyésző hányaduk. Ezért azt javasolja, hogy őfelsége erősítse meg kiváltságait, hiszen nem ok nélkül mondják azt, hogy „*erit error novissimus peior priore*” (azaz, hogy az újabb hiba több kárt okoz a korábinál).¹⁷ Előbb azonban célszerű lenne áttekinteni a törvényeiket, mert csak a megfelelőeket érdemes megerősíteni, az alkalmatlanokat viszont meg kellene változtatni, hiszen – úgymond – „*nulla enim sunt leges, quae contra Principem*”, vagyis az uralkodót korlátozó törvények érvénytelenek.¹⁸

A szerző szerint a horvátok sürgetik egy új bán kinevezését is, annak helyébe, aki „elveszítette a fejét” – utal az elaborátum a néhai Zrínyi Péter halálbüntetésének módjára. Herberstein szerint azonban mindaddig nem kellene eleget tenni kívánságuknak, ameddig nem sikerül alkalmas személyt találni. A kivégzett bán és helyettese nevét pedig „örökre el kellene temetni”.¹⁹ Rendteremtés céljából indokolt lenne egy okos, nem haszonleső vezetőt delegálni ebbe az országba, csehet, krajnait vagy belső-ausztriaiakat – hiszen Herberstein szerint helyben nem akad ilyen –, olyat, aki jártas a latin nyelvben és hamarosan megtanulna horvátul is, és aki a „*director Regnorum Croatiae, Dalmatiae [et] Slavoniae*” címet viselhetné. A gróf úgy látta, hogy a horvátok szívesebben fogadnának külföldit, mint maguk közül valót, mert az utóbbi vélhetően önző, továbbá a rokonai iránt részrehajló lenne, és nem hagyná pártatlanul érvényesülni az igazságszolgáltatást. Szerinte a horvátok elfogadnának egy országos helytartóságot (*Locumtenentia*), amely hat vagy nyolc német és horvát nemzetiségű tagból állna, akik között a zágrábi püspök lenne az első, őt pedig egy kanonok követné a rangsorban. E testülethez tartozna még egy kancellár a titkárával, aki az uralkodói akaratot képviselné.²⁰ E *Directorium* a magyarországi Guberniumtól²¹ függhetne. Némelyek ugyan a belső-ausztriai tanácsoknak való alárendelését javasolnák, ami azonban ellenkezne a törvényekkel és a különböző osztrák tartományi jogszabályok

17 Uo., fol. 257r–259r.

18 Uo., fol. 256v.

19 Uo., fol. 259r.

20 Uo., fol. 259rv.

21 Erre lásd KÁROLYI 1883 és R. VÁRKONYI 2002.

eltérő volta miatt amúgy is igen körülményes lenne.²² A felülvizsgálandó ügyeket e testülettől a felséghez kellene expediálni, akinek a kancelláriája küldené vissza azokat.²³ Kamarai pénztárnokok (*procurator*) is delegálандók lennének a tanácsba, akikkel az igazgató (*director*) megtárgyalhatná a kamarai vonatkozású ügyeket, akik rendbe tennék a királyi jövedelmeket és nyilvántartanak azokat.²⁴ A tanácsosi és egyéb magas hivatalokat az uralkodó töltené be.

A rendi gyűlések közötti időben annak bizonyos jogköreit a tanácsra (*Consilium*) kellene ruházni,²⁵ amely igazságszolgáltatási szerepkörében az első fokról fellebbezett ügyekben dönthetne. Első fokon azonban a vicebán ítélkezzen az alispánokkal együtt, vagyis az ország bírái hozzanak ítéletet. Így terelődhetne helyes útra az igazságszolgáltatás.²⁶

A tervezet javaslatot tesz Horvátország jövedelmeinek növelésére is. Az évenként szedett 17.000 forint körüli összegre rúgó rovásadó (*dica regia*) mértékének – amely a határőrök fizetésének és más eseti költségeknek (*accidentia*) a fedezésére szolgál – a kétszeresére történő emelése helyett (ami elviselhetetlen terhet róna az adózókra) újat kellene bevezetni, kiterjesztve azt a gazdagokra is. Így az ebből származó bevétel 25.000 forintba emelkedhetne, anélkül, hogy az eddigi adózóknak többletterhet jelentene.²⁷ A jelenleg a Magyar Kamarához befolyó horvátországi harmincad- és egyéb regaléjövödelmeket a terület javára kellene fordítani csakúgy, mint a Zrínyi- és a Frangepán-javak hasznát.²⁸ A tengeri kikötők, a vasbányák, Légrad, valamint az egyéb horvátországi kincstári javak – a bányák működtetéséhez szükséges erdők kivételével – maradjanak magánkézben vagy kerüljenek oda, illetve zálogba. Zrínyi Miklós özvegye azonban a fiával²⁹ együtt kapjon készpénzben kárpótlást azért, hogy többé ne

22 ÖStA, HKA, VV. Rot, Fasz. 5/1, Nr. 226, fol. 263v.

23 Uo., fol. 264r.

24 Uo., fol. 260r.

25 Uo., fol. 261r.

26 Uo., fol. 260v.

27 Uo., fol. 261v.

28 Uo., fol. 261v. A Wesselényi-féle főúri szervezkedésben kiemelkedő szerepet játszó Zrínyi Péter és sógora, Frangepán Ferenc javait a rájuk kimondott ítélet alapján, már a kivégzésüket megelőzően, 1670-ben konfiskálták, amelynek nyomán azok a Magyar Kamara igazgatása alá kerültek. Vö. BENCZÉDI 1980, 35., FÁBIÁNNÉ 1988, 294., MAKSAY 1992, 155., OROSS 2013, 59., valamint ZIMÁNYI 1981 és ZIMÁNYI 1991.

29 A költő és hadvezér Zrínyi Miklós özvegye, Maria Sophia Löbl (?–1676) családjára és személyére lásd PÁLFFY 2007, 56–57. Közös fiukra, a szalánkeméni ütközetben hősi halált halt Zrínyi Ádámra (1662–1691) lásd HAUSNER 2007, továbbá TAKÁTS 1928.

lehesse hallani a Zrínyi-féle rebellisekről, akiknek vesszen feledésbe az emléke („*pereat memoria eorum*”).³⁰

A károlyvárosi kapitány végül Horvátország közjogi helyzetének megváltoztatását javasolta, amennyiben szükségesnek ítélte elválasztani azt a Magyar Korona területétől, még akkor is, ha ez sérelmes lenne a *patriae libertatisra*, azaz a haza szabadságára nézve, amelyet a szerző csupán üres frázisnak minősített. Mert míg szerinte a magyarok egyfelől oly elszántan őrködnek annak érintetlenségén, másfelől viszont nem hajlandóak tudomásul venni a királyt megillető *absolutum dominiumot*, vagyis a teljhatalomhoz való jogát. És bár Herberstein gróf tisztában volt azzal, hogy Magyarországot többek szerint nem kellene újból feldarabolni, neki erről az volt a véleménye, hogy „*amit rosszul tákoltak össze, azt idővel helyesebb szétválasztani*”. Mert úgy gondolta, hogy a horvátok mindaddig engedetlenek maradnak, amíg a magyaroktól függenek, márpedig Magyarországtól nem remélhető az uralkodó iránti lojalitás. Ezért egy horvát hadtest odairányítását javasolta, amelynek segítségével ki kellene irtani vagy legalább a határokon kívülre kellene száműzni mindennemű eretnekséget, hiszen máskülönben szerinte nem lesz ott nyugalom. A horvát koronaterületeknek Magyarországtól történő elválasztása szempontjából közömbösnek ítélte azt is, hogy az utóbbi nem örökletes királysága a dinasztíának, hiszen mihelyt Horvátország tanácsa az [Osztrák] Udvari Kancellária alárendeltségébe kerül, az végeredményben már a Magyar Koronától való különválásának *eo ipso* bekövetkezését jelentené. E lépés pedig – az előterjesztő szerint – várhatóan elnyeri a horvát rendek tetszését, hiszen a közöttük szétosztandó, hazájuk szolgálatához kapcsolódó hivatali tisztségek, az azok révén odaáramló jövedelmek aligha maradnak majd hatástalanok, annak dacára, hogy mindezeket „*az itteni járom*” kíséri, „*a felséges Ausztriai Ház aranylánca, amelyet [azonban] a legkevésbé sem fognak érzékelni, és amit [a nyakukra ültetett] idegenekkel együtt elfogadnak majd.*”³¹

Herberstein gróf Horvátországnak a magyar koronaterülettől történő elválasztására irányuló buzgólkodása azonban nem hozta meg az általa remélt eredményt, mivel tervéhez a horvát köznemesség köréből (akik között ebben az ügyben agitált) csak kevés hívet sikerült szereznie. A horvát főnemesség maradéka, a Károlyvárosi generalátus parancsnokságára korábban egyébként szintén pályázó Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc³²

³⁰ ÖStA, HKA, VV. Rot, Fasz. 5/1, Nr. 226, fol. 263r.

³¹ Uo., fol. 264v–265v.

³² WINKELBAUER 2003, Teil 1. 55., 599. jegyz.

kivégzése után is változatlanul a történelmi hagyomány alapján állt és nem kívánt elszakadni a Magyar Királyságtól. Erdődy Miklós gróf, aki ebben az időszakban előbb csak katonai ügyekben illetékes megbízott, majd 1678-ban már teljes jogkörrel felruházott és beiktatott bán lett, valamint szintén kezdettől fogva a rendi alkotmányosság képviselőjének számított, maga is sikerrel vetette bele magát az ilyen irányú próbálkozás elleni küzdelembe.³³ Némely feltételezések szerint Herberstein működésének leálításában és a közjogi helyzet változatlanul hagyásában szerepe lehetett a Wesselényi-féle szervezkedés felszámolását követő alkotmányellenes lépések némelyike ellen (igaz, olykor a bécsi kormányzat szája íze szerint tett túlbuzgó javaslatai árán)³⁴ sikerrel tiltakozó Szelepcsényi György prímásnak is,³⁵ ennek azonban egyelőre semmilyen bizonyítéka nem ismert.³⁶ Ezért az tűnik valószínűbbnek, hogy az uralkodó tervei között aligha szerepelt a Johann Joseph Herberstein gróf által javasolt, a bécsi kormányzat szemében kétségkívül praktikus elképzelés. Talán azért, mert úgy gondolták, hogy az a magyar alkotmánnyal ellentétes egyéb szándékaik végrehajtása szempontjából kockázatot jelenthet számukra. Wenzel Eusebius von Lobkowitz hercegnek, az uralkodó legbefolyásosabb miniszterének Herberstein ilyen jellegű működésének megszüntetésére irányuló közbelépése³⁷ legalábbis ilyesmit sejtet.

³³ SOKCSEVITS 2011, 219. és GULDESCU 1970, 156–157.

³⁴ RAČKI 1873, 361–368.

³⁵ BARANYAI 1933, 92. és SOKCSEVITS 2011, 219.

³⁶ Hiszen az esztergomi érseknek az 1670-es évek elején játszott politikai szerepét alaposan és igen széleskörűen elemző Benczédi László még csak feltételezés gyanánt sem utalt erre: BENCZÉDI 1975.

³⁷ BARANYAI 1933, 93. és RAČKI 1873, 542–543.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári forrás

ÖStA, HKA

VV. Rot

Verschiedene Vorschläge, rote Nummer

Kiadott forrás

RAČKI 1873

Acta coniurationem bani Petri a Zrinio et com. Fr. Frangepani illustrantia. Izprave o uroti bana P. Zrinskoga i kneza Fr. Frankopana. Ed. Fr. RAČKI. Zagrabiae/Zagreb, 1873.

Szakirodalom

BARANYAI 1933

BARANYAI Béla: Az örökös királyság eszméje 1655–1687 és Esterházy Pál. In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulója ünnepére.* Budapest, 1933, 84–109.

BAYER 1935

Martha BAYER: *Die Entwicklung der österreichischen Militärgrenze mit besonderer Berücksichtigung des Karlstädter Generalates.* (Phil. Diss. Universität Wien), Wien, 1935.

BENCZÉDI 1975

BENCZÉDI László: Szelepcsényi érsek ügye és a lipóti abszolútizmus megalapozása 1670 őszén. *Történelmi Szemle* 18(1975), 489–502.

BENCZÉDI 1980

BENCZÉDI László: *Rendiség, abszolútizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685).* Budapest, 1980 (Értekezések a történelmi tudományok köréből, új sorozat 91.).

BUCHMANN 1999

Bertrand Michael BUCHMANN: *Österreich und das Osmanische Reich. Eine bilaterale Geschichte.* Wien, 1999.

FÁBIÁNNÉ 1988

FÁBIÁNNÉ Kiss Erzsébet: A Csáktornyai (Kanisai) Kamarai Adminisztráció vázlatos törté-

- nete 1673–1773. *Levéltári Közlemények* 59(1988), 291–304.
- FALLENBÜCHL 1988 FALLENBÜCHL Zoltán: *Magyarország főméltóságai 1526–1848*. [Budapest, 1988.]
- GULDESCU 1970 Stanko GULDESCU: *The Croatian-Slavonian Kingdom 1526–1792*. The Hague–Paris, 1970 (Studies in European History, XXI.).
- HAUSNER 2007 HAUSNER Gábor: Zrínyi Ádám. In: *A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában*. Szerk. BENE Sándor, HAUSNER Gábor. Budapest, 2007 (Hősgaléria), 165–180.
- KÁROLYI 1883 KÁROLYI Árpád: A magyar alkotmány fölfüggesztése 1673-ban. *Akadémiai értekezések a történettudományok köréből* 11(1883), 3. sz., 3–68.
- KRAJASICH 1974 Peter KRAJASICH: *Die Militärgrenze in Kroatien*. Wien, 1974 (Dissertationen der Universität Wien 98.).
- MAKSAY 1992 MAKSAY Ferenc: *A Magyar Kamara archívuma*. Szerk. BUZÁSI János. Budapest, 1992 (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I-8.).
- OROSS 2013 OROSS András: *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése*. Budapest, 2013 (Fons Könyvek 4.).
- PÁLFFY 1996 PÁLFFY Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz). *Történelmi Szemle* 38(1996), 163–215.
- PÁLFFY 2007 PÁLFFY Géza: Egy horvát-magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átívelő kapcsolatai. In: *A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában*. Szerk. BENE Sándor, HAUSNER Gábor. Budapest, 2007 (Hősgaléria), 39–65.
- SOKCSEVITS 2011 SOKCSEVITS Dénes: *Horvátország. A 7. századtól napjainkig*. Budapest, 2011 (Szomszéd népek történelme).
- TAKÁTS 1928 TAKÁTS Sándor: Gróf Zrínyi Ádám. In: Uő: *Régi magyar kapitányok és generálisok*. [2. kiad.] Budapest, [1928], 489–526.

- R. VÁRKONYI 2002 R. VÁRKONYI Ágnes: Az abszolutizmus kísérleti intézményéről. A Gubernium utasítása 1673-ban. In: *Kapcsolatok. Tanulmányok Jászay Magda tiszteletére*. Szerk. TIMA Renáta. Budapest, 2002, 24–34.
- WESSELY 1954 Kurt WESSELY: *Die österreichische Militärgrenze. Der deutsche Beitrag zur Verteidigung des Abendlandes gegen die Türken*. Kitzingen am Main, 1954.
- WINKELBAUER 2003 Thomas WINKELBAUER: *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*. Wien, 2003 (Österreichische Geschichte 1522–1699).
- WREDE 1903 Alphons Freiherr von WREDE: *Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. Die Regimente, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des 19. Jhs.* Bd. 5. Wien, 1903 (Mittheilungen des k.k. Kriegs-Archivs. Suppl. Bd. 2.).
- ZIMÁNYI 1981 ZIMÁNYI Vera: A Zrínyi-család tenger melléki birtokai. *Századok* 115(1981), 368–416.
- ZIMÁNYI 1991 ZIMÁNYI Vera: Die Güter der Familie Zrínyi an der Adriaküste. In: *Bona maritima (1627–1685)*. Dig., intr. Vera ZIMÁNYI. Budapest, 1991 (Monumenta Zrínyiana/Pars oeconomica, tom. I.), 13–48.

Ein das kroatische Grenzgebiet betreffender Vorschlag aus den 1670-er Jahren

Johann Joseph Graf von Herberstein, General von Karlstadt/Karlovac (1669–1689) reichte bald nach der Liquidierung der Zrínyi-Frangipanischen Verschwörung (1671) einen Entwurf dem Kaiser-König Leopold I. ein, in welchem er die Ernennung eines, möglichst ausländischen 'Direktors' und die Aufstellung einer Statthalterei für Kroatien vorschlug. Diese Letztere sollte vom Gubernium Ungarns abhängig sein. In diesem Dokument skizzierte Herberstein auch seine, die kroatischen Einkunftsquellen betreffenden Reformvorstellungen. Über die Umwandlung der Verwaltung hatte er eine ganz radikale Absicht, wonach er die Abtrennung dieses Landes vom ungarischen Krongebiet für wünschenswert hielt.